

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ (САНАЦІЇ) СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ

У статті здійснено теоретичний огляд і узагальнення ознак, на базі яких можна виділяти характерні риси (особливості) заходів фінансового оздоровлення (санациї) суб'єктів економіки.

Ключові слова: фінансове оздоровлення (санация), суб'єкти економіки.

Актуальність

І в зарубіжній, і у вітчизняній практиці функціонування і розвитку економіки завжди існують ситуації фінансової стабільності, процвітання чи неспроможності суб'єктів підприємницької діяльності. А це означає, що в ринкових економіках застосовують механізми виведення з господарського обороту компаній, які неефективно діють; реабілітації й відновлення їх платоспроможності; захисту прав кредиторів та інтересів боржників. Тобто існують загальні норми і правила регулювання й упровадження заходів банкрутства, санациї та ліквідації підприємств.

У вітчизняній науковій сфері питання банкрутства, санациї й ліквідації суб'єктів економіки є об'єктом дослідження таких авторів, як: О. В. Андрєєва, О. М. Бандурка, В. О. Василенко, Н. В. Даций, А. Б. Кондрашихін, С. О. Корецька, М. Я. Коробов, Є. І. Ляшенко, П. І. Орлов, Т. В. Пепа, К. Я. Петрова, А. М. Поддєрьогін, С. Я. Салила, О. О. Терещенко, В. О. Федорова та ін. У їхніх працях висвітлено організаційні, правові, економічні засади реалізації цих процедур; визначено етапи їх упровадження, сутність і зміст кожної зі стадій; охарактеризовано джерела фінансування для відновлення платоспроможності компаній та особливості управління цими процесами.

Проте, незважаючи на загальну логіку реалізації таких ринкових механізмів, змістовне наповнення та набір основних складових процедур банкрутства, санациї, ліквідації може відрізнятися і мати неоднакові форми прояву на різних підприємствах залежно від впливу цілком відмінних чинників.

Тому **мета** цієї статті – розглянути, узагальнити і доповнити підходи й ознаки, на основі яких можна виділяти характерні риси заходів фінансового оздоровлення (санациї) суб'єктів економіки.

Індивідуальність кожного суб'єкта господарювання та характерні риси його функціонуван-

ня на ринку товарів і послуг зумовлюють розмаїття форм та методів проведення фінансового оздоровлення (санациї) й здійснення управлінського впливу для відновлення платоспроможності.

Особливості банкрутства і санациї суб'єктів економіки можна згрупувати за різними ознаками, зокрема так:

- 1) галузеві;
- 2) територіальні (регіональні);
- 3) функціональні;
- 4) організаційно-правові [4, с. 168–172].
- 5) форми прояву ключових етапів (складових) упровадження процедур банкрутства, санациї, ліквідації.

Крім такого узагальненого теоретичного підходу до класифікації характерних рис заходів фінансового оздоровлення на підприємствах, у різних державах і регіонах світу можуть використовувати і законодавчу фіксацію особливостей оздоровлення чи ліквідації певних груп суб'єктів економіки.

Зокрема, в Україні в законодавчому порядку виділено особливості банкрутства окремих категорій суб'єктів господарювання:

- підприємств, що утворюють міста;
- особливо небезпечних виробничих установ;
- сільськогосподарських підприємств;
- страховиків;
- професійних учасників ринку цінних паперів;
- емітента чи тримача іпотечних сертифікатів, керівника фонду фінансування будівництва чи фонду операцій із нерухомістю [1].

Розглянемо кожен із напрямів більш детально.

1. Галузеві особливості фінансової санациї зумовлені індивідуальними ознаками елементів продуктивних сил, технологічними особливостями виробництв і цілих галузей господарства в регіоні. Прикладом найбільш укрупненого розподілу за галузевою ознакою є критерій

«фінансове – нефінансове підприємство». Так, заходи із санації металургійного комбінату відрізнятимуться від аналогічних акцій для сільськогосподарської виробничої установи, оскільки принципово відмінними є властивості предмета праці, вхідних і вихідних потоків підприємств цих галузей.

Для аналізу галузевих особливостей необхідні дані, систематизовані за галузевою ознакою. Крім того, кожен суб'єкт господарювання має індивідуальні техніко-економічні, технологічні, організаційні й інші характеристики, які слід ураховувати, розробляючи план фінансової санації [4, с. 168–172].

Згідно з українським законодавством, за такою ознакою виокремлено галузеві особливості, які запроваджують стосовно:

- особливо небезпечних виробничих установ;
- сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств;
- страхових компаній;
- професійних учасників ринку цінних паперів [1].

До того ж, у вітчизняній практиці розроблено й упроваджено моделі діагностування фінансового стану і банкрутства підприємств, згрупованих за галузями економіки. А це означає, що особливості впровадження процедур банкрутства, санації, ліквідації також можна поділити за сферами:

- сільське господарство;
- харчова промисловість;
- інші галузі обробної промисловості (текстильна, переробки деревини, хімічна тощо);
- видобувна промисловість, металургія, машинобудування, виробництво електроенергії, газу, води;
- будівництво;
- оптова та роздрібна торгівля;
- транспорт;
- інші види діяльності [2, с. 205–206].

2. *Територіальні (регіональні) особливості* зумовлені специфікою відносин суб'єктів економіки на певній території країни. Яскравим прикладом регіональних відмінностей процедур фінансового оздоровлення є два підходи до банкрутства і санації: європейський та американський. Європейський зорієнтований насамперед на захист кредиторів, тобто стандартною є процедура ліквідації компанії-банкрута і розрахунків із кредиторами. Американський підхід спрямований, у першу чергу, на збереження і захист інтересів підприємства-боржника як господарської одиниці, що функціонує, та потенційного платника податків, на другий план відходять питання захисту й розрахунків із кредиторами.

Під час виявлення територіальних (регіональних) особливостей важливим елементом є

макроекономічні наслідки зупинки виробництва, перепрофілювання підприємства, скорочення робочих місць тощо для території (регіону), а також для держави.

Наприклад, економічна стагнація в західних областях України спричинює відплив робочої сили до європейських держав, а у східних регіонах постала проблема реорганізації та ліквідації вугледобувних шахт через загострення соціальної напруженості.

Водночас висока інвестиційна привабливість регіону може бути каталізатором економічних трансформацій і пов'язаних з ними процесів реорганізації та банкрутства окремих суб'єктів господарювання. Приплив інвестицій у регіон багато в чому полегшує прийняття рішень щодо перепрофілювання, реструктуризації діючих виробничих установ. Відповідно, спрощується практична реалізація процедур банкрутства та санації, скорочується час на їх проведення [4, с. 168–172].

Згідно з українським законодавством, за такою ознакою виокремлено територіальні особливості, які запроваджуються стосовно:

- містоутворювальних і особливо небезпечних виробничих установ;
- сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств [1].

3. *Функціональні особливості* підприємства-банкрута визначені його роллю та місцем на ринках товарів і послуг.

У вітчизняному законодавстві виокремлено дві групи підприємств-банкрутів із функціональними особливостями:

- містоутворювальні виробничі установи регіону;
- особливо небезпечні підприємства регіону.

Містоутворювальними підприємствами є юридичні особи, кількість працівників яких з урахуванням членів їхніх сімей становить не менше ніж половину чисельності населення адміністративно-територіальної одиниці, у якій розташована така юридична особа, а також виробничі установи, кількість працівників яких перевищує п'ять тисяч осіб.

Особливо небезпечними визнано підприємства вугільної, гірничодобувної, атомної, хімічної, хіміко-металургійної, нафтопереробної та інших галузей, визначених відповідними рішеннями Кабінету Міністрів України. Припинення діяльності таких установ потребує проведення спеціальних заходів із запобігання заповідянню шкоди життю та здоров'ю громадян, майну, спорудам, навколишньому природному середовищу.

Фінансова санація *особливо небезпечного підприємства* передбачає:

- включення до плану фінансового оздоровлення заходів із підтримання безпеки вироб-

ничої діяльності, охорони праці та запобігання заподіяння можливої шкоди життю та здоров'ю людей, майну, спорудам, навколишньому природному середовищу;

- продаж майна боржника лише у вигляді цілісного комплексу нерухомості та транспорту шляхом проведення конкурсу в порядку, встановленому законодавством із питань приватизації та банкрутства підприємств, і заборона реалізації майна на аукціоні;
- зміна послідовності задоволення вимог кредиторів, а саме: у третю чергу також задовольняють вимоги щодо відшкодування витрат на заходи із запобігання заподіяння можливої шкоди життю та здоров'ю громадян, майну, спорудам, навколишньому природному середовищу [1].

4. *Організаційно-правові особливості* – це сукупність методів або дій, які застосовують органи влади й управління під час процедури банкрутства і санації до окремих категорій боржників, зокрема якщо це:

- юридична особа;
- фізична особа-підприємець;
- фізична особа;
- боржник відсутній;
- боржник сам собі санатор або ліквідатор.

В українському законодавстві за такою ознакою виокремлено санацію щодо відсутнього боржника, щодо боржника – громадянина-підприємця, щодо боржника, фінансове оздоровлення якого проводить його керівник або ліквідацію якого здійснює його власник [1].

5. Особливості форм прояву ключових етапів (складових) упровадження процедур банкрутства, санації, ліквідації

Відмінності під час упровадження заходів фінансового оздоровлення (санації) на підприємствах можуть також бути зумовлені різними формами прояву етапів (складових) процедур банкрутства, санації, ліквідації. До таких основних складових можна віднести:

- потенційні джерела кризи;
- внутрішні джерела фінансування санації;
- зовнішні джерела фінансового оздоровлення, в тому числі форми і методи державної підтримки;
- можливості та особливості реорганізації підприємств [4, с. 168–172; 3, с. 10–18, 128–240, 364–375]. Розглянемо на прикладі суб'єктів різних сфер економіки характерні риси впровадження основних етапів процедур банкрутства, санації, ліквідації.

5.1. Компанії будівельної сфери

Фактори, що спричиняють неплатоспроможність і кризові явища:

- 1) зовнішні: конкуренція в галузі, скорочення попиту на продукцію будівництва, коливання

валютних курсів (зміна цін на імпортовані матеріали), висока залежність будівельних компаній від фінансового ринку (від комерційних банків-постачальників кредитних коштів та споживачів-покупців продукції будівництва, а також від інституційних інвесторів);

- 2) внутрішні: прорахунки у сфері вибору постачальників сировини та матеріалів, дефіцит коштів (невдала, необґрунтована політика щодо управління фінансовими потоками).

Внутрішні можливості поліпшення (відновлення) стану платоспроможності будівельних компаній передбачають:

- зниження цін на продукцію будівництва;
- скорочення заробітної плати працівникам;
- оптимізацію використання ресурсів і їх вартості (зміну політики співпраці з постачальниками й вибору сировини);
- оптимізацію асортименту продукції (наприклад, продаж незавершеного будівництва, зміну співвідношення у кількісному та вартісному вираженні між комерційною і житловою нерухомістю тощо).

Зовнішні можливості поліпшення (відновлення) стану платоспроможності будівельних компаній передбачають:

- співпрацю з кредиторами. Потенційні позикодавці для будівельних компаній – це постачальники та комерційні банки;
- використання «точкових» (епізодичних) вкладень: інвестиційні фонди і компанії купують дешеву нерухомість на довгостроковий період в очікуванні зростання її вартості;
- державну фінансову підтримку будівельної сфери шляхом:
 - а) участі держави у забезпеченні збуту будівельної продукції (викуп комерційної або житлової нерухомості, інвестування в незавершені об'єкти) і таким чином підвищення попиту на продукцію будівництва;
 - б) кредитної підтримки:
 - через спрямування регуляторної політики на активізацію іпотечного кредитування (збільшення можливостей суб'єктів економіки для придбання нерухомості і як наслідок – зростання попиту на будівельну продукцію);
 - через спрямування регуляторної політики на активізацію банківського кредитування представників будівельної сфери (пільгове рефінансування НБУ комерційних установ за умови цільового спрямування позикових коштів у цю сферу).

5.2. Девелоперські компанії

Чинники, що призводять до неплатоспроможності та кризових явищ

Одним із найбільш активних і дохідних в Україні напрямів вкладення коштів для девелоперських компаній є сфера нерухомості. Такі

компанії формують і нарощують портфель, інвестуючи в нерухоме майно з розрахунком на зростання його вартості в часі й відповідно отримання прибутків. А джерелами для активного і масштабного інвестування стають банківські кредити, а також гроші, залучені на ринку IPO.

З урахуванням такої організації діяльності основними факторами, від яких залежать прибутки та фінансова стабільність девелоперських компаній або навпаки – їх неплатоспроможність, є:

- попит на нерухомість;
- доступ до позикового та пайового капіталу задля збільшення обсягів власних інвестицій.

Кризові явища у сфері банківського кредитування і на фінансових ринках (у міжнародному та національному вимірах), а також спад у світовій та українській економіках і скорочення платоспроможного попиту юридичних і фізичних осіб зумовили різке зменшення кількості операцій девелоперських компаній із нерухомістю, зниження очікуваних прибутків, проблеми із поверненням залучених позикових ресурсів і, як наслідок, згорання діяльності, банкрутство чи пошук методів оздоровлення та відновлення платоспроможності девелоперів в Україні.

Внутрішні і зовнішні джерела поліпшення стану платоспроможності. Серед основних способів відновлення фінансової стабільності таких компаній використовують:

- реструктуризацію боргів і співпрацю з комерційними банками;
- списання закордонними інвесторами-акціонерами своїх вкладень, оскільки падіння вартості українських девелоперів, що вийшли на ринок IPO, становить 90 %, і це означає, що інвестори, аби повернути свої кошти, можуть продати акції таких підприємств із 90-відсотковим дисконтом.

5.3. Компанії суднобудівної промисловості

Фактори, що спричиняють неплатоспроможність і кризові явища:

1. Прив'язаність до державного замовлення. Значна частка підприємств зорієнтована на виготовлення військово-морської, рибальської чи водно-транспортної техніки. Основним замовником такої продукції є держава. Основний власник – держава, якій належить компанія. У разі відсутності державного замовлення в таких підприємств немає доходу.
2. Обмеженість структури продукції, яку випускають такі виробничі установи, та ринків збуту. Специфіка продукції зменшує можливості переорієнтації підприємств на випуск інших видів товарів, а також можливості самостій-

ного входу-виходу галузі на міжнародні ринки та встановлення відносин з іноземними замовниками.

3. Потреби у великих обсягах інвестування для постійного розвитку, вдосконалення й оновлення асортименту товарів.

Внутрішні та зовнішні джерела поліпшення (відновлення) стану платоспроможності:

- фінансування суднобудування з розстроченням платежів, у тому числі з використанням системи лізингу;
- кредитування суднобудівної промисловості;
- фінансування з боку держави: а) участь у забезпеченні збуту продукції суднобудування і таким чином підвищення попиту на неї; б) запровадження державних програм розвитку військово-морської галузі, що гарантує стабільне замовлення на суднобудівних підприємствах і відповідно – стабілізацію отримання доходів та фінансового стану цих компаній.

Можливості та особливості реорганізації підприємств. Основним способом відновлення платоспроможності суднобудівних компаній є їх реорганізація (або приватизація) із залученням іноземних власників – зовнішніх інвесторів. Надалі це дає можливість вирішити питання про замовлення та збут продукції.

5.4. Страхові компанії

Чинники, що призводять до неплатоспроможності та кризових явищ:

- обсяги чистих премій і виплат у розрізі програм страхування;
- обсяг і якість резервів;
- частка перестрахування у загальних резервах, збалансованість і якість портфеля перестрахування;
- наявність систем мінімізації ризиків у програмах убезпечення;
- інвестиційна політика страхових компаній;
- диверсифікація кількості клієнтів і обсягів зароблених премій за каналами продажу: банківський, агентський, офісний, реалізації через юридичних осіб-партнерів-небанківських установ (автосалони, торгові центри, інші);
- наявність стратегічних партнерів.

Внутрішні та зовнішні джерела поліпшення (відновлення) стану платоспроможності

Вважають, що стосовно страхових організацій не доцільно приймати рішення про фінансове оздоровлення (санацію) або введення зовнішнього управління, тому що платоспроможність таких компаній у разі реалізації цих процедур відновити неможливо. Це пояснюється тим, що страхова діяльність, як і банківська, базується на акумуляції залучених коштів, які, як правило, суттєво перевищують обсяги власних ресурсів

компаній, і це означає, що внутрішніх можливостей для оздоровлення немає. А розраховувати на кошти власників як джерело фінансування оздоровчих заходів також немає підстав, оскільки у разі наявності таких активів не було б розпочато справу про фінансову неспроможність страховика, натомість реалізовано внутрішню (досудову) його санацію.

Реалізація процедури банкрутства для страхових компаній означає перехід від ініціювання справ про розорення до процедур ліквідації та визнання боржника банкрутом.

У ході ліквідації страхової компанії формується конкурсна маса для розпродажу і задоволення вимог кредиторів.

Під час здійснення ліквідаційної процедури:

- покупцем цілісного майнового комплексу страховика може бути тільки страхова компанія;
- цілісний майновий комплекс страхувача може бути проданий тільки у разі згоди покупця взяти на себе зобов'язання страховика-банкрута за договорами ubezpieчення, за якими страховий випадок не настав до дня визнання страховика банкрутом;
- дію всіх угод, за якими страховий випадок не настав до дати прийняття зазначеного рішення, припиняють;
- страхувальники за договорами, за якими страховий випадок настав до дня прийняття господарським судом постанови про визнан-

ня компанії банкрутом та початок ліквідаційної процедури, мають право вимагати виплати страхової суми [1].

Під час ліквідаційної процедури вимоги кредиторів задовольняють у такому самому порядку, як і для звичайних підприємств, за винятком вимог позикодавців 4-ї черги (вимоги, не забезпечені заставою), які виконують в такому порядку: вимоги кредиторів за угодами обов'язкового особистого страхування; вимоги позикодавців за іншими договорами обов'язкового ubezpieчення; вимоги інших кредиторів-страхувальників; вимоги інших позикодавців.

У цілому можна **підсумувати**, що характерні риси для виділення особливостей заходів фінансового оздоровлення (санації) суб'єктів економіки визначаються:

1. З економічної точки зору. Йдеться про виявлення характерних ознак за галузевими, територіальними, функціональними, організаційно-правовими особливостями, а також за формою прояву ключових етапів (складових) впровадження процедур «банкрутство-санація-ліквідація», зокрема таких, як: джерела неплатоспроможності, внутрішні та зовнішні можливості фінансування санації, реорганізація й ліквідація.
2. З правової точки зору. Передбачає фіксацію окремих підприємств чи груп підприємств за однією ознакою або ж комбінацією кількох.

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року № 2343-ХІІ : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2343-12> . – Назва з екрана.
2. Базилінська О. Я. Фінансовий аналіз : теорія та практика : [навч. посіб.] / О. Я. Базилінська. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 328 с.

3. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : [навч. посіб.] / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с.
4. Управління фінансовою санацією підприємств : [навч. посіб.] / О. В. Андрєєва, А. Б. Кондрашихін, Т. В. Пєпа, В. О. Федорова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 440 с.

S. Glushchenko

FEATURES OF FINANCIAL CRISIS MANAGEMENT IN THE ENTERPRISES

Features of financial crisis management in the enterprises are theoretical reviewed and studied in the article.

Keywords: financial crisis management, enterprises.